

Παναγιώτης Θανάσιος

Νομοθεσίας ἐκτός δαίνειν.

Δίκαιο και φιλοσοφία στους πλάτωνικούς Νόμους

Στον πλάτωνικό διάλογο *Νόμοι*, τρεις άνδρες προχωρημένης ηλικίας επιχειρούν να εκθέσουν τις κανονιστικές αρχές και τα νομοθετικά θεμέλια μιάς υπό ιδεωση πόλης. Ο διάλογος περνάει έτσι μιά μακρά σειρά στοχασμών γύρω από τη νομοθεσία, αλλά και αυτούσια δείγματα νομοθετημάτων. Το δεύτερο δεν είναι αυτοόητο γιά όποιον μάλιστα γνωφίξει τις επιφυλάξεις του *Πολιτικού* έναντι της θεσπισης γαπτών κανόνων δικαίου, θα έπρεπε να αποτλεί παράδοξο. Στον διάλογο αυτό, ο νόμος στη γενικότητα του αποδεικνύεται ανικανός να «αυλάξει με ακρίβεια το άριστο και το δικαιότατο γιά τα πάντα και να υπαγορεύσει έτσι το βέλτιστον» (294a-b). Τα ανθώπινα πράγματα θεωρείται ότι δέπονται από μιά πολυμορφία και πολυπλοκότητα, η οποία είναι ασυμβίβαστη με την ακαμψία και τη μονοσημία του νομοθετικού

επιτάγματα: «είναι λοιπόν αδύνατο αυτό που είναι παντελώς αντίλογο να αναφέρεται με ορθό τρόπο σε ό,τι ουδέποτε είναι αντίλογο» (294c).

Η χριστική αυτή στάση έναντι του νόμου στοιχίζεται προς την χριστική της γραφής του *Φαίδρου* (274b – 278e) και αντλεί από τα δικά της επιχειρήματα. Η γραφή εν γένει έχει το γνώρισμα να «δηλώνει πάντοτε μόνο ένα και το αυτό» (*Φαίδρος* 275d), σπερσόμενη κάθε ζωρικότητας και κινητικότητας. Όπως η γραφή αδυνατεί να απαντήσει στα ερωτήματα που πάντοτε και εκ νέου ανακύπτουν, παραμένοντας υποχρεωμένη να λέγει πάντοτε «το αυτό», έτσι και ο νόμος αδυνατεί να προσταρμωστεί στις ανόμοιες και διαρκώς μεταβαλλόμενες συγκυρίες και καταστάσεις. Όπως η γραφή αδυνατεί να επιλέξει τον παραλήπτη της και φτάνει σε ανθρώπους που ενδεχομένως σπερσούνται της ικανότητας να την κατανοήσουν, ευρισκόμενη έτσι διαρκώς εκτεθειμένη σε παρανοήσεις και αυθαίρετες ερμηνείες, έτσι και η θεσμική ισχύς του νόμου στηρίζεται αποκλειστικά στη γενικότητα του νοήματος και των καθορισμών του και στην καθολικότητα της εφαρμογής του. Όπως το πνεύμα του συγγράφει αποδίδονται στη γραφή και αδυνατεί να δοθηθεί τον εαυτό του, έτσι αποδίδονται και η πρωτογενής πολιτική γνώση και βούληση του νομοθέτη, εκπίπτοντας σε μία άλλη συσώρευση κανονιστικών διατάξεων που ακολούθως διεξηγηθούνται κατά το δοκούν. Όπως η γραφή δεν αυξάνει τη γνώση αλλά δημιουργεί μία επίφαση γνώσης, έτσι και οι νόμοι παράγουν μία επίφαση δικαιοσύνης, ρυθμίζοντας τα ανόμοια με όμοιο τρόπο. Αυτή η παραλληλία της συλλογιστικής επικυρώνεται και από το γεγονός ότι ο πλάτωνικός Σωκράτης εκθέτει τα μειονεκτήματα της γραπτής καταγραφής προσφεύγοντας στο παράδειγμα του νόμου: ο νόμος εμφανίζεται ως η πλάνη χαρακτηριστική περίπτωση γραπτού κειμένου (*Φαίδρος* 257e, 278e), και η θεσιολογία του αποτελεί πράξη ιδιαίτερα κενοενοδοστή (277d-e) – όσο κι αν συνηθίζουμε να θεωρούμε τον νομοθέτη «σοφόν» (258a) και «ασόβητον» (258c).

Δεν μπορεί επομένως παρά να προκαλέσει έκπληξη η άποψη για τη νομοθεσία που περιέχεται στο ακόλουθο απόσπασμα των *Νόμων*:

Κι ακολούθως για τη φρόνημη νομοθεσία υπάρχει μια μεγάλη βλάβη, καθώς οι νομικές προσταγές, όταν θεσιάζονται γραπτώς προκειμένου να υποκρίνεται

σε έλεγχο εσαι, βλάσκονται σε κατάσταση απόλυτης ηρεμίας· δεν χρειάζεται επομένως να ανησυχήσουμε, αν στην αρχή γίνονται δυσκόλια κατανοητές, αφού και ο ίδιος μπορεί να σταθεί και να τις μελετήσει. Ότε αν είναι εκτελείς, αλλά ωφέλιμες, υπάρχει οποιoδήποτε λόγος – ούτε μου φαίνεται σάφρον – να μην τους προσφέρει βλάβη ο καβένιας σήμφωνα με τη δύναμή του. (890 – 891a)

Η άποψη αυτή διατυπώνεται από τον Κλεινία στο πλαίσιο μιάς συζήτησης των δυσχερειών που ενέχει η απόδειξη της ύπαρξης του θεού. Ο καθοδηγητής της συζήτησης, ο ανώνυμος Αθηναίος, είχε προηγουμένως αναφερθεί στη συζήτηση και διαμάχη σχετικά με τη σχέση 'νόμου' και 'φύσεως'. Μεταξύ των απόψεων των αβειστών δέχθηκε ως ιδιαίτερα σημαντική και επικίνδυνη την πεποίθηση ότι το δικαιο «δεν στηρίζεται καθόλου στη φύση, αλλά οι άνθρωποι ερίζουν διαρκώς σχετικά και το θεσιάζουν διαρκώς εκ νέου· αυτό όμως, που θεσιάζουν, όταν το θεσιάζουν, καθίσταται ισχύον, μολονότι στηρίζεται στην τέχνη και τους νόμους και όχι σε κάποια φύση» (889e – 890a). Αυτή η αντιδιαστολή φύσεως και νόμου συμβαδίζει εδώ με ένα προβάδισμα της πρώτης. Ενώ η φύση δηλώνει το σταθερό και αμετάβλητο, το μειονεκτήματα του νόμου έγκειται στις αμφιβολίες που δημιουργεί, στη μεταδλητικότητα και την αστάθεια που παράγει. Αυτήν ακριβώς την αδυναμία επιφέρει να αμείβει ο Κλεινίας στο απόσπασμα που παρατέθηκε. Μάλιστα, με αφορμή την παρατήρηση του Αθηναίου ότι η επικίνδυνη αυτή μορφή αβεισμού πρέπει να καταπολεμηθεί με τη χρήση όχι μόνο της «απειλής» αλλά και της «πειθούς» (890b-c), ο Κλεινίας φαίνεται να προσφεύγει στη δύναμη της γραφής, αντιμετωπίζοντας την ως ύψιστη μορφή πειθούς. Δεν εξαμείβει τον νόμο απλώς ως μέσο για την καταπολέμηση της αβείας, αλλά ως σκοπό καθ' εαυτόν, ο οποίος πρέπει να απολαμβάνει κάθε δυνατής «δοθήσεως». Τη σημαντικότερη «δοθήσεως» παρέχει κατά τον Κλεινία η δύναμη της γραφής.

Ό,τι στον *Φαίδρο* αποτελούσε ελάττωμα και αδυναμία, η ακινησία, η ανελαστικότητα και το αμετάβλητο της γραπτής καταγραφής, μετastρέφεται εδώ σε προτέρημα. Ειδικά η πλήρης αδράνεια του γραπτού λόγου ('πάντως ήρμει') εξαμείβεται ως ενισχυτική της κατα-

νόησης — πολλών μάλλον: ως συνθήκη της δυνατότητας της κατανοη-
σιμότητας του Λόγου. Ενώ στον *Φαίδρο* η αδράνεια και η αυτονομία του
του γραπτού κειμένου καθιστούσε το 'δοηθῆσαι αὐτῷ' αδύνατο, εμ-
φανίζεται εδώ ως απαραίτητη προϋπόθεση ενός «ελέγχου» εις το
δηλεκές. Ενώ η εδοῦσθεα αναμενόνταν από τον ίδιο τον συγγραφέα,
που μόνος αυτός μπορούσε να συνδέσει στην ορθή κατανόηση των
απόψεών του επεξηγητώντας τες στο πλαίσιο μιας διαλογικής σύζητη-
σης, τῶρα καλούνται σε δοθήθεια ὅλοι ἀδισκαχόμενοι, και ο καθένας μπορεί
να συνεισφέρει κατά δύναμιν. Ενώ η γραφή δημοσιοποιούμενη και
διακινούμενη ἔμεινε εκτεθειμένη σε παρανοήσεις, αναζητεί εδώ μια
πρόσδεση στα ἀνήθη» (890e). Αυτό που φιλοσοφικά αποτελούσε
μειωτέκμημα, εμφανίζεται ως πλεονέκτημα εν ὄψει των σποδίων,
αφού ακόμη και ο «δύσσοι» μπορεί να επανέρχεται διαρκώς στον
γραπτό νόμο, να τον μελετά και τελικά να τον κατανοεί.

Βασικόμαστε άραγε ενώπιον μιας ακόμη από τις πολλές μεταλλα-
γές της πλατωνικής θέσης που εἶθεται να αναζητούνται σε αυτό το
έργο της προχωρημένης ωριμότητας; Ομολογεί ο Πλάτων, λίγο πριν
τον θάνατό του, το ανέφατο και ανεδαφικό των προηγουμένων από-
ψεών του, υποβάλλοντας τες σε θεμελιώδη αναθεώρηση; Μήπως
εγκαταλείπει εν γένει τις επιφυλάξεις του έναντι της γραφής; Πριν
απαντηθούν αφηρητικά, τα ερωτήματα αυτά πρέπει να απορροφούν ως
μάλλον αλλοιά. Δεν μπορούμε βεβαίως να εμδαθύνουμε εδώ στο
ερώτημα που επιγράφεται τη παρουσία του Πλάτωνα στους διαλόγους
του¹. Περιοριζόμεστε απλώς στην επισήμανση ότι μία ανεπιφύλακτη
και απεριόριστη ταύτιση του Πλάτωνα με (κάποιες από) τις διαλογικές
personaε που εμφανίζονται στους διαλόγους του θα ήταν μάλλον δια-
στακή και επιπόλαιη. Αυτό ισχύει ακόμη και γιά τον Σωκράτη του
Φαίδρου, πολύ περισσότερο όμως γιά τον Κλεινία των *Νόμων*. Οι
απόψεις του συγγραφέα Πλάτωνα οφείδουν να ανασυγκροτούνται στη
βάση των διαλόγων ως νοηματικών ενστίτων, οι οποίες βέβαια δεν

1. Οι τελευταίες, σημειωτικές εργασίες γιά το ζήτημα πεπεγόναι στον τόμο
G. A. Press (ed.), *Who Speaks for Plato?* (Rowman & Littlefield Publishers,
1999).

συμπίπτουν κατ' ανάγκη ολοκληρωτικά με τις απόψεις ενός από τους
μετέχοντες στον διάλογο. Ο Σωκράτης —ένας φιλόσοφος που ως
γλωσσόν ουδέποτε συνέθεσε γραπτό κείμενο— δεν επιτρέπεται να θεω-
ρηθεί ως πλατωνικό φερέφωνο, όταν στον *Φαίδρο* επιτίθεται με τόση
σοφοδότητα κατά της γραφής. Από την άλλη πλευρά, βέβαια, η
σημασία αυτής της επίθεσης δεν επιτρέπεται να παραγνωρισθεί πλή-
ρως, όπως άλλωστε ούτε και το γεγονός ότι λαμβάνει χώρα στο
πλαίσιο ενός γραπτού κειμένου. Πολύ περισσότερο από δείγμα μιας
πλατωνικής επτελεστικής αντίστασης ή από τιμήμα μιάς σχηνοθεσίας
που δεν ανταποκρίνεται διόλου στις απόψεις του ίδιου του Πλάτωνα,
η σωκρατική κριτική της γραφής πρέπει μάλλον να εμνηνευθεί ως
ένδειξη μιας έντασης που διέπει τη σχέση του Πλάτωνα έναντι της
γραφής εν γένει².

Ειδικά στην περίπτωση του Κλεινία, θα ήταν ελάχιστα πειστικό να
εκλάδουμε τη σχεδόν αφελή υπερόπτιση της γραφής ως άποψη του
ιδίου του Πλάτωνα. Ο Κλεινίας δεν είναι καν ο εκροφαιός του
διαλόγου, αυτός που κατευθύνει την πορεία της συζήτησης καταγρά-
φοντας τυχόν αποτελέσματα ή τις ενδεχόμενες συγχλίσεις. Παρασυ-
ρμένος από τον ζήλο και τον ενθουσιασμό του, ο 'προθυμότερος'
(890e) Κρης σπεύδει να αναζητήσει στην αποδωστική αιτιολογία της
προστακτικής γραφής την πείπτουσία μιας επτελεγμένης πολυετακής
κατασκευής. Η απειθώ του Κλεινία συνίσταται στην παραγωγή μιας
πεποίησης που στηρίζεται αποκλειστικά στην επίμονη επανάλυση
των νομικών επροσταγμάτων. Αυτή η απειθώ δεν είναι όμως παρά
μία προέκταση της 'δίας', η οποία επτείνεται πολυπλασιαστικά και
αποτελεσματικά μέσω της διαρκούς επανάλυσης της νομικής γλώσ-
σας της προσταγής και των γραπτών θεσπισμάτων της.

2. Γιά μία αμφισητητή στάση του Πλάτωνα έναντι της γραφής κάνει λόγο
και ο Th. Szlezák, στον Πρόλογο του εξαμεσικού έργου του *Platon lesen* (Stuttgart:
Frommann-Holzboog, 1993), 7. Πιστεύω ωστόσο ότι αυτή η αμφισημία δεν
αναδεικνύεται επαρκώς κατά την ανάπτυξη της εμνηνεας του Szlezák, που τείνει
να εκλαμδάνει την κριτική στάση του Πλάτωνα ως πλήρη απόρριψη της ικανότητας
της γραφής να εκφράσει τις σμιωότερες πλατωνικές πεποίσεις.

Σημαίνει όμως αυτό ότι το απόσπασμα που παρατέθηκε ανωτέρω σπερδεται νοήματος και σκοπού και ότι θα μπορούσε να τεθεί στο περιθώριο; Στο ερώτημα πρέπει να δοθεί αρνητική απάντηση. Τα λεγόμενα του Κλεινία εκδηλώνουν μία σημαντική αποστολή στο όλο πλαίσιο της αρχιτεκτονικής του κειμένου και της πλατωνικής δραματουργίας. Η άκρτη, επιτέδη και απλόκη εκ μέρους του εξήγηση του γραπτου επιτάγματος αποσείει—από τη σκοπιά της διαλογικής ενό-τρησης—ειρωνική προειδοποίηση έναντι μιάς αντίληψης των Νόμων, η οποία επιμένει να τους κατανοεί όχι ως δικαιοφίλοσφικό διάλογο, αλλά ως απλή συναγωγή νομικών κανόνων εν όψει της ίδρυσης μίας συγκεκριμένης πολιτείας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο επιθυμητότατος Κρης αντιπροσωπεύει και προσκονίζει όλους εκείνους τους αναγνώστες και ερμηνευτές των Νόμων που εκλαμβάνουν το κείμενο ως νομικά κώδικα ή πραγματεία: για έναν αναγνώστη, αντίθετως, που είναι εξοικειωμένος με τις πλατωνικές επιφυλάξεις έναντι της γραφής, η προτίμηση του Κλεινία για τον γραπτό νομικό κώδικα αποσείει προειδοποίηση έναντι των κινδύνων που ενέχει η δήθεν αυτάρκεια και η αυτονομία της λειτουργίας ενός νομικού κειμένου. Η υπερβάτωση της γραφής από τον Κλεινία περιέχει την τελευταία πλατωνική χρήση της γραφής³.

Η παρέμβαση του Κλεινία αποσείει συγχρόνως δείγμα ενός πλατωνικού διαστοχασμού της φύσης και του χαρακτήρα της νομοθετικής λειτουργίας εν γένει. Οι Νόμοι δεν αποδέχονται πρωτίστως σε καρπότητα ενός νομικού κώδικα, αλλά σε μία ενδελεχή—αν και όχι πλήρως επεξεργασμένη και ολοκληρωμένη—διερεύνηση της φύσεως του νόμου και του Πολιτικού εν γένει⁴. Όπως ήδη σημειώθηκε, το Πολιτικό

3. Για την αντίθετη ερμηνεία, που εκλαμβάνει τις απόψεις του Κλεινία ως άμεση έκφραση πλατωνικών πεποιθήσεων, βλδ. το πρόσφατο κείμενο της E. Jouët-Pastre, «Le jeu de l'écriture du Phédre aux Lois», in F. L. Lisi (ed.), *Plato's Laws and its historical significance*. Selected papers of the I. International Congress on Ancient Thought, Salamanca 1998 (Sankt Augustin: Academia Verlag, 2001), 33-40.

4. Στα ερωτήματα και προδηήματα που ανακύπτουν μέσα από μία τέτοια διερεύνηση ανήκουν και τα ακόλουθα (τα οποία εδώ απλώς αναφέρουμε): Αρχί η

συνλαμβάνεται εδώ ως μία συμπίεση που ρυθμιζεται κανονιστικά τόσο από πειθό όσο και από βία. Αυτή η αντιδιαστολή πειθούς και βίας/απειλής διατέχει ολόκληρο τον διάλογο⁵, προδιαγράφοντας τον δημόσιο προσανατολισμό και το σύνθετο καθήκον της νομοθετικής αποστολής. Η ενσωμάτωση της πειθούς στη νομική προδηήματα, η οποία συνιστά τη σημαντικότερη δικαιοφίλοσφική καινοτομία του Πλάτωνος⁶, οδηγεί στην εκπόνηση των περίφημων προνομίων. Κυρίως όμως οδηγεί σε μία μετάθεση του κέντρου βάρους του διαλόγου: Εκτός από δείγματα επιτυχούς εφαρμογής της πειθούς, τα προνόμια—και κυρίως ο γενικός θεωρητικός διαστοχασμός του χαρακτήρα και των επιδιώξεών τους—αποσείλουν δείγματα μετακίνησης των Νόμων από το νομοσχολικό στο δικαιοφίλοσφικό πεδίο. Ειδικά η θεωρητική περί δικαίου παρέκκλιση στο τέταρτο βιβλίο των Νόμων (718a—723d) επιτυγχάνει την ενσωμάτωση στο διάλογο μιάς καθαρά φιλοσοφικής προδηήματι-χής.

Ο Αθηναίος αναφέρεται εκεί σε ζητήματα στα οποία «χρειάζεται και είναι αναγκαίο να αναφερθεί ένας νομοθέτης που σκέπτεται όπως εγώ, τα οποία όμως δεν ταιριάζει να διατυπωθούν υπό μορφή νόμου» (718b). Τα ζητήματα αυτά απορρέουν από την υποχρέωση επίτευξης πειθούς, η οποία δεν προδιαγράφει μόνο μία ουσιαστική υποχρέωση του νομοθέτη, αλλά και υπονομείει την παραδοσιακή μορφή, το «σχήμα» του νόμου, οδηγώντας σε υπέρβαση του. «Με ποια μορφή (ἔν τίνι σχήματι;) μπορεί λοιπόν να εκφρασθεί καλύτερα κάτι τέτοιο;» Ο Αθηναίος δεν διαθέτει μία εύκολη απάντηση: «Δεν είναι και πολλή

νομοθεσία, ακόμη και όταν είναι άριστα μελετημένη και επεξεργασμένη, για την πραγμάτωση του κανονίου Αγαθού; Πόσους και πόσο αυστηρούς περιορισμούς μπορεί να επιβάλει η νομοθεσία, χωρίς να παραδίδεται τις επιδιώξεις ενός ατομικού Αγαθού; Και πώς μπορεί να γερουσιάζει η απόσταση ανάμεσα στη γενικότητα μιάς πράξης και άκαμπτη νομοθεσία, αφενός, και στην ευμετάδραση και πολύμορφη βιοτική πραγματικότητα, αφετέρου; Οι Νόμοι δεν περιέχουν την τελευταία λέξη του Πλάτωνα για αυτά τα ερωτήματα—μία λέξη που ενδεχομένως δεν ειπώθηκε ποτέ.

5. Μερικά από τα σχετικά χωρία είναι τα 718b, 721e, 722b.

6. Συνειδηση αυτής της καινοτομίας έχει και ο ίδιος ο Πλάτων: 722b-c, 722e.

εύκολο να συμπεριληφθεί και να εκγραφασθεί κάτι τέτοιο σε έναν και μοναδικό τύπων (έν ένι τύπῳ, 718c). Το αίτιο της έλδειψης ενός μοναδικού 'τύπου' πειθούς είναι προφανές: Η πολυμορφία της εν τη στενή εννοία νομικής ύλης καθώς και των απαιτήτων μέτρων πειθούς, αλλά και η πολυπλοκότητα της φιλοσοφικών ερωτημάτων που άπτονται της εκπόνησης των προομίων, απαιτούν μία αντίστοιχη πολυαπλόττητα τύπων και σχημάτων πειθούς.

Μία πρώτη διαπίστωση αφορά στην υποχρέωση του νομοθέτη να καθιστά τους ανθρώπους—μέσω των προομίων και με τα παραδοσιακά μέσα της ρητορικής πειθούς—εμπρόθετους και ευμενέστερους στις παραθέσεις του, ευπειθεστέους και 'ευπειθεστέους προς άρατην'. Η νομοθετική πειθώ καθοδηγείται εδώ από μία ηθικολογική και ηθοπλάστική προσέγγιση των νόμων, που επιβεβαιώνεται και από την αναφορά στον Ησίοδο (718c — 719a). Μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το αμέσως επόμενο τμήμα (719a — 719e), όπου ο φανταστικός διάλογος ενός νομοθέτη και ενός ποιητή οδηγεί στο επίκεντρο της προδημητικής που μας απασχολεί. Την αφήγησή για τον διάλογο παρέχει η αξίωση που σε προηγούμενο σημείο του διαλόγου είχε διατυπώσει ο Αθηναίος,⁷ σύμφωνα με την οποία η λαιμπρότητα και ο πλούτος της ταφής των γονέων δεν πρέπει να είναι υπερβολικά ούτε να υστερούν, αλλά να καθορίζονται από τα 'ειθιμένα'. Ίωρα, ωστόσο, ο φανταστικός νομοθέτης που έχει εγκολπωθεί εκείνη την υπόδειξη δέχεται από έναν φανταστικό ποιητή τη μομφή ότι η 'μερβία' ταφή δεν είναι επαρκώς προσδιορισμένη, όταν το μέτρο δεν λαμβάνει υπόψη του την οικονομική κατάσταση της οικογένειας του εκλιπόντος. Το μέτρο δεν συνίσταται στον μέσο όρο ('τό μέσον άρτων', 719d), αλλά καθορίζεται από τα εκάστοτε μέσα που έχει κανείς στη διάθεσή του. Από αυτή τη σκοπιά, ο ποιητής βρίσκειται σε καλύτερη θέση από τον νομοθέτη: Δικαιούνται—σε κατάσταση ποιητικής έξαρσης και ενθουσιασμού—να υποστηρίξει αντικρουόμενες θέσεις και απόψεις, χωρίς να

7. 717d, στο πλαίσιο της προσφώνησης προς τους επικούς (715e — 718a), η οποία σύντομα (723a) θα αποκαλυφθεί ως τμήμα ενός γενικού προομίου που αναφέρεται στο σύνολο της νομοθεσίας.

γνωρίζει με βεβαιότητα ποιά είναι η ορθή, ενώ αντίθετα ο νομοθέτης είναι υποχρεωμένος να υποστηρίξει πάντοτε το αυτό, να εκφέρει με σαφήνεια μία και μόνον άποψη, πάντοτε την ίδια ('ένα περί ενός δει δει λόγον άποφαινεσθαι', 719d).

Ο ποιητής, που προηγούμενος (661c) εκάλετο να συμβάλει στην εκπλήρωση της νομοθετικής αποστολής, καλείται τώρα να συμβάλει στην προώθηση της στοχαστικής διαδρομής του διαλόγου, στρέφοντας τον προς την κατεύθυνση ενός δικαιολοσοφικού διαστοχασμού. Καταρχήν, η πραγμάτευση των άπαντων για την ταφή φέρνει εκ νέου στο φως τα όρια της γραπτά θεσπισμένης νομοθετικής ρύθμισης. Μάλιστα, ο—στους πλάτωνικούς διαλόγους τόσο συχνά περιφερονημένος—ποιητής εμφανίζεται ξαφνικά ως πρότυπο για τον νομοθέτη, αφού μπορεί να αναφέρεται και να απευθύνεται με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικούς τύπους ανθρώπων. Αυτό που στα εννοιολογικούς απαιδευτα μάρτυρα του εμφανίζεται ως αντίφαση ('έναντια αιντῶ λέγειν πολλάκις', 719c), αντιστοιχεί ουσιαστικά στο ιδεώδες της απειρίστητης ελευθερίας αποφάσεων που απολαμβάνει ο δеспότης του Πλάτωνος, του οποίου η πράξη δεν καθορίζεται από δεδομένους και προδιαμορφωμένους κανόνες, αλλά προσαρμόζεται στα δεδομένα και τις ιδιαίτερότητες της κάθε περίπτωσης. Προς μία παρόμοια κατεύθυνση φαίνεται να κινείται και το αίτημα αποσύνδεσης του μέτρου από τη μεριστότητα και τον μέσο όρο και προσδιορισμού του με τρόπο που θα το εντάσσει οδύρλευρα στο πλαίσιο της πολυμορφίας και διαρκώς μεταβαλλόμενης βιοτικής πραγματικότητας. Δυστυχώς, είναι ο ίδιος ο ποιητής που σπείρει αυτή τη δυνατότητα, όταν στη συνέχεια ζητεί από τον νομοθέτη να προσδιορίσει 'τί τό μέτρον και όπόςον' (719e — διαφορετικά εκείνο το τμήμα της προσφώνησης ('τόν τοιούτον λόγον') δεν θα μπορούσε ποτέ να χωρωθεί νομοθετικά.

Αυτή η αξίωση μίας αφιμμητικά προσδιορισμένης ακρίβειας αντιστρατεύεται βέβαια τον ίδιο τον χαρακτήρα του υπό μορφή προσφώνησης προομίου, καθώς μπορεί να εκπληρωθεί μόνο σε έναν νόμο-α-πειλή⁸. Ο ποιητής διακρίνει τα όρια και τους περιορισμούς του παρα-

8. Κάτι που όντως θα συμβεί αφήτερα: 959d.

δουσιακού νόμου, αδυνατεί όμως να απεργκλώσει από τις κατηγορίες και τις μεθόδους του. Ο νομοθέτης του είχε σπεύσει την ελευθερία της έκφρασης⁹. Ο ποιητής τώρα εκδικείται, ωθώντας τον νομοθέτη όχι μόνο σε νομοθετική σαφήνεια, αλλά και σε αφιθιμητική ακρίβεια. Το δήγμα αυτό δεν επιβεβαιώνει μόνο την πλάτωνική αίσθηση της εφικτότητας (καθώς το αίτημα ακρίβειας διατυπώνεται από έναν ποιητή¹⁰), αλλά και αναγκάζει τον νομοθέτη να υποκύψει στην πίεση, θεσπίζοντας συγκεκριμένα χρηματικά όρια γιά τις δαπάνες τσάης. Η υποχώρηση αυτή συνιστά ουσιαστικά παραίτηση από τις αξιώσεις ορθολογικότητας που είναι εγγενείς όχι μόνο στην έννοια του μέτρου, αλλά και σε κάθε επιδίωξη παραγωγής πειθούς, σε κάθε πολιτική επιδίωξη και λειτουργία. Η στάση και οι προσδοκίες του ποιητή αναδεικνύουν έτσι εκ παλαιού την αναγκαιότητα μιάς άλλης πορείας του διαλόγου: τη μετάβαση από την απειλή του νόμου στην πειθώ του προσομίου, με στόχο έναν εγγύτερο προσδιορισμό της σχέσης πειθούς και διακ/απειλής.

Πάντως, ο Αθηναίος που αφηγείται αυτόν τον φανταστικό διάλογο δεν μπορεί να είναι ικανοποιημένος από την έκδοσή του. Προσικά να επιμείνει σε ακάρι τέτοιο στην αρχή των νόμων που περιέχει στοιχεία 'παράνομιας και πειθούς' (720a) και του οποίου το πρότυπο οφείλει να αναζητηθεί σε εκείνη την προηγούμενη προσφώνηση των ετοίκων. Επιχειρεί να αναδείξει αυτή την άποψη μέσω της περιφημής παρομοίωσης των ιατρών (719e – 720e), της οποίας η σημασία δύσκολα μπορεί να υπερεκτιμηθεί. Όπως τα παιδιά προσδίδουν σε μιά ήπια μεταχείριση από τον ιατρό, έτσι και εμείς συνηθίζουμε να αναζητούμε έναν 'επράδο' νομοθέτη. Μπορούμε μάλλον να διακρίνουμε δύο είδη ιατρών: τους ελεύθερους, που μαθαίνουν την τέχνη τους γνωρίζοντας τη 'φύση' του πράγματος ('κατά φύσιν', 720b), και τους δορηούς τους που –δούλοι οι ίδιοι και ιατροί δούλων– ασκούν την ιατρική εμπειρικά και μαθαίνουν παρατηρώντας απλώς τους πρώτους. Ο ιατρός-δούλος

9. Βλ. 719b, με παραπομπή στο 656c' πρβλ. επίσης 817a-d.

10. Αυτό επιστημαίνει και ο H. Görgemanns: Beiträge zur Interpretation von Platons 'Nomoi' (München: Beck, 1960), 36.

δίνει οδηγίες χωρίς αιτιολόγηση, ειρή και ως έτυχε, εντοίνους αως εάν να εγνώριζε με ακρίβεια. Συμπεριφέρεται αυταρχικά σαν τύαννος, εκπληρώνει τις υποχρεώσεις του διαστικά και χωρίς να δίνει ιδιαίτερη σημασία, αποδίδονται στην ελάφροση ('εαστώνη', 720c) του κύριου του από την επιμέλεια των ασθενών. Ο ελεύθερος ιατρός αντίθετα θεραπείει και συγχρόνως ερευνά τις ασθένειες των ελεύθερων.

Και καθώς εξετάζει την αρχή και τη φύση τους ('ἀπὶ ἀρχῆς καὶ φύσιν'), καθώς επικοινωνεί με τον ίδιο τον πάσχοντα και με τους φίλους του, μαθαίνει και αυτός κάτι από τον έρραστο, αλλά και συγχρόνως τον διδάσκει, όσο του είναι δυνατό. Και δεν του δίνει καμία εντολή, πριν τον πείσει με κάποιον τρόπο μόνο τότε προσπαθεί, καταπραδόνοντας διαρκώς τον πάσχοντα διά της πειθούς, να τον κάνει υγιή και να ολοκληρώσει το έργο του. (720d-e)

Σε αντιστοιχία με αυτό τον ιατρό, που εκπληρώνει την αποστολή του με διπλό τρόπο (δύη), βρίσκεται μιά νομοθεσία που δεν χρησιμοποιεί μόνο δια, αλλά και πειθώ. Στη βάση του προτύπου που συγκροτεί η διαφορετική στάση των δύο ιατρών, και με τη βοήθεια του παραδείγματος της περί γάμου νομοθεσίας, ο Αθηναίος προδίνει στην παρουσίαση δύο γενικών τύπων νομοθεσίας (720e – 722c). Ο 'ἀπλοῦς' νόμος χρησιμοποιεί αποκλειστικά την απειλή, ενώ ο 'διπλοῦς' εκκινεί από μιά παρουσίαση του θεσμού και των στόχων του γάμου, η οποία πράγματι φαίνεται να ανταποκρίνεται στην επιδίωξη διερεύνησης της 'ἀρχῆς' και της 'φύσεως' του αντικειμένου της. Μετά τη επιδοκιμασία της 'διπλής' νομοθεσίας τόσο από τον Μέγιστο όσο και από τον Κλεινία, ο Αθηναίος επιβεβαιώνει με αυταρέσκεια ότι κτο διπλό γένος των ιατρών συγκρίθηκε πολύ ταπεινά με τη νομοθεσία. Είναι όμως πράγματι έτσι; Είναι η παρουσίαση των ιατρών κατάλληλη για έναν προσδιορισμό της φύσης της νομοθεσίας; Μπορεί το πρότυπο γιά τον νομοθέτη να αναζητηθεί σε έναν ιατρό, ο οποίος δεν επιτάσσει τίποτε χωρίς τη συναίνεση του ασθενούς;

Ος κύριο μειονέκτημα του ιατρού-δούλου είχε επισημανθεί η αδυναμία του να 'αίδει λόγον' (720c). Η φράση παραπέμπει σαφώς στη φιλοσοφική δραστηριότητα, η οποία κατ' αυτόν τον τρόπο εμφανίζεται να έχει διεισδύσει στη στάση του ελεύθερου ιατρού. Η διερεύνηση της 'ἀρχῆς' και της 'φύσεως' υποδηλώνει μιά βασική και θεμελιώδη γνώ-

στη, η οποία αποκτάται διαλεκτικά μέσα από τη συζήτηση — όχι μόνο με τον ασθενή, αλλά και με τους οικείους του. Ο στόχος της ίασης συνδυάζεται με ένα αυστηρότερο γνωσιακό ενδιαφέρον, το οποίο μάλλον φαίνεται εν πολλοίς να τον επισκιάζει. Ο ελεύθερος ιατρός επιδιώκει κυρίως να μάθει και να διδάξει. Δεν δίνει σημασία μόνο στον σκοπό της ίασης, αλλά και στα μέσα που θα χρησιμοποιήσει. Τα μέσα αυτά, μάλλον, αποκοτών προβάδισμα έναντι του σκοπού: η αναγκαία θεραπεία και περιθαλψη δεν λαμβάνει χώρα, αν ο ασθενής δεν συναινεί σε αυτήν¹¹. Ποιός νομοθέτης όμως μπορεί να προβεί σε τέτοιες εκπτώσεις του επτακτικού του ρόλου; Ποιός νομοθέτης μπορεί να εξάρτησει τη θεσμική ισχύ των επταγών του από τη συναίνεση των αποδέκτών τους;

Παρουσιάζοντας τον ὄπλον νόμον¹² περί γάμου, και αφού είχε αναπτύξει τους λόγους γιὰ τους οποίους η τέλεση γάμου είναι υποχρεωτική και οφείλει να πραγματοποιείται στην ηλικία μεταξύ τριάντα και τριάντα πέντε ετών, ο Αθηναίος επιχειρούσε τη μετάβαση από την πειθὸ στην απειλή μέσω της επισημάνσης ὅτι κάποιος υπακούει στο νόμο απαλλάσσεται της τιμωρίας, ὅποιοι όμως δεν υπακούει..., πρέπει να τιμωρείται με...» (721c-d). Αλλά και ανεξάρτητα από το συγκεκριμένο παράδειγμα, είναι σαφές ὅτι η αποτρεχματική προσφυγή στην πειθὸ καθιστά τη βία ἢ την απειλή της ανώφελη και άσχετη. Ὅποιος πειθεται από το προοίμιο δεν χρειάζεται καν τον κυρίως νόμο. Τα προοίμια καθιστούν τους νόμους περιττούς¹³ — τουλάχιστον ὅσον αφορά στο στοιχείο της απειλής που περιέχουν. Στο επίπεδο της παραβολής, αντίθετα, οι συννομίες του ιατροῦ δεν αρκούν γιὰ να υποκατα-

11. Διαφορετική είναι η λειτουργία της ιατρικής παρομοίωσης σε άλλους διαλόγους. Στον *Πορτία* (521a), η σύγκριση με τον ιατρός αναφέρεται σε ένα ὀδοντίατρο, καθώς και Αθηναίο πρέπει να εξαναγκασθούν να γίνουν καλύτεροι. Στο 521d — 522a οι ιατροὶ εμφανίζονται να χρησιμοποιούν κάθε δυνατὸ μέσο βίας, ενώ στον *Πολιτικό* 293a-b τους εχθρεύεται το δικαίωμα να μια θεραπεύουν είτε με τη θέλησή μας είτε και χωρίς αυτή (ἔάντε ἔκοντας ἔάντε ἄκοντας), κόβοντας και χαιρώντας και προκαλώντας μας στον ὀδυνηρότερο πόνο. Ο Πλάτων φαίνεται να γνωρίζει εὖς μόνο ἕναν τύπο ιατροῦ: τον ιατρός-δούλο.

12. Πρωτ. και Η. Gürgemanns, *Beiträge...*, 54.

στήσουν τα (ενδεχομένως επίτρονα) θεραπευτικά μέτρα στα οποία θα αναμενόταν να προσφύγει. Από την άλλη πλευρά, ούτε ο νομοθέτης μπορεί να μιμηθεί τον ελεύθερο ιατρός, προκαλώντας ἕναν διάλογο με τους αποδέκτες των επταγμάτων του.

Αυτά τα στοιχεία, αλλά και το πραγματικό γεγονός ὅτι τα ίδια τα προοίμια των *Νόμων* δεν περιέχουν πάντοτε τα διαλογικά στοιχεία που θα ανέμενε κανείς βάσει της παραβολιότητας, ὀδήγησαν κάποιους μελετητές στο συμπέρασμα ὅτι τελικά η παραβολιότητα αποσυγχάνει πλήρως. Ο R.F. Stalley την χαρακτήρισε ως «εξόχως παραπλανητική» και κατέγραψε μιά κωμικοτραγική μετάξι αυτού που ο Αθηναίος πρόγραμμα κάνει και αυτού που λέγει ὅτι κάνει¹³. Η Α. Nightingale επεσήμανε την ασυμβατότητα των ρόλων του ιατροῦ και του νομοθέτη, καθώς ο δεύτερος θα ήταν αδύνατο να συμπεράσσει σε διαλογικές συζητήσεις¹⁴. Κι ακόμη, είναι σαφές ὅτι παρὰ τη σημασία που αποδίδουν οι *Νόμοι* στη συναίνεση των πολιτών, η προστάθεια επιτεύξης της δεν μπορεί να ξεπεράσει κάποια ὄρια. Η πειθὸ δεν μπορεί να υποκαταστήσει την επιτήρηση και την κανονιστική επιδότη, και αυτή δεν επιτρέπεται να εξαρτηθεί από τη συμφωνία των πολιτών. Το θεωρητικὸ μοντέλο ενός κοινωνικού συμβολαίου που καλείται να παραγάγει νομιμοποίηση δικαιολογώντας την υπαφή του κέρτους, των θεσμών και των επεμβάσεων στη σφαίρα της ατομικής ελευθερίας, παραμένει εντελώς ξένο προς την πλατωνική σκέψη.

Η παραβολιότητα των ιατρών φαίνεται πράγματι να αποσυγχάνει στον διακηρυγμένο στόχο της, αδυνατώντας να αποτρίψει μέσο ἔκθεσης της δραστηριότητάς του νομοθέτη. Είναι όμως αυτός ο πραγματικός — ἢ ἔστω ο μοναδικός — στόχος της; Τούτο είναι κάθε άλλο παρά βέβαιο. Στην πορεία του διαλόγου, όταν πολὺ αργότερα ο Αθηναίος θα επι-

13. R.F. Stalley, «Persuasion in Plato's *Laws*, *History of Political Thought* 15 (1994), 170-171. Βλ. στο ίδιο: «the analogy... breaks down precisely because the legislator's persuasion is accompanied by a threat».

14. A. Nightingale, «Writing/Reading a Sacred Text: A Literary Interpretation of Plato's *Laws*, *Classical Philology* 88 (1993), 287-8.

νέλθει στο θέμα, θα δώσει στην παραβολή μια νέα, εντελώς διαφορετική διάσταση:

Αν ποτέ κάποιος από τους γατρούς που ασκούν την ιατρική εμπειρικά και χωρίς τον Δόγo συναντήσει έναν γιατρό ελεύθερο που συνδιαλέγεται με έναν ελεύθερο ασθενή και χρησιμοποιεί επιχειρήματα κοριννιά στη φιλοσοφία και πίνει το νόσημα από την αοχή του επανερχόμενος στο θέμα της γενικής φύσης των σωμάτων, τότε εκείνος ο [πρώτος] γιατρός θα ξεπνύσει αμέσως σε δυνατό γέλιο και δεν θα έλεγε άλλο από αυτό που οι περσιότεροι λέγόμενοι γιατροί θα είχαν πρόχειρο να πουν· θα έλεγε: «Ανόητε, δεν περιθάλπτεις τον άρρωστο, αλλά σχεδόν τον εκπαίδεύεις, σαν να χρειαζόταν να γίνει γιατρός και όχι [απλά] υγιής.» – Και δεν θα είχε δίκιο, μάλλοντας έτσι. – Πιθανώς... (857c-e)

Ο πραγματικός χαρακτηρισμός της παραβολής και οι συνέπειές της αποκαλύπτονται σε όλη τους την έκταση στο ανωτέρω απόσπασμα, το οποίο ωστόσο υπονομεύει και τελικά αναίρει την πρώτη σημασιολογική της. Καθίσταται εδώ σαφές ότι ο νομοθέτης δεν μπορεί να μιμηθεί τη διαλογική δραστηριότητα του ελεύθερου ιατρού¹⁵. Η πρα-

15. Πλδν. ετήσιος Α. Laks, «The Laws», in C. Rowe και M. Schofield (eds.), *The Cambridge History of Greek and Roman Political Thought* (Cambridge: Cambridge University Press, 2000), 290: «the medical analogy, if properly understood, implies] the recognition that legislative discourse will not be able to follow the medical model of free discussions. Ο Laks προσθέτει: «Unfortunately, no adequate analysis of the two highly complex passages and their relationship is available.» – Στο μεταξύ, σε νεότερο κείμενό του ο Laks χαρακτηρίζει μια δική του ερμηνεία της παραβολής των ιατρών, που επίσης τονίζει τις διαφορές μεταξύ των δύο χωρίων του διαλόγου («In what sense is the city of the Laws a second best one?», in F. L. Lisi (ed.), *Plato's Laws...*, 112-113. Έλαδα γνώση αυτού του κειμένου μετά την ομιλία του παρόμοιος άρθρου). Αιγότερο περσιική εμπειρία είναι ωστόσο η γυροβόληση της «ενταξίσε» που διακρίνει ο Laks στην πλάτωνική νομοθετική ουσία: «There is a tension between the idealized description of the medical practice and its legislative counterpart on the one hand, and the actual practice of the prelude in the Laws on the other hand (ο.π., 114). Πίσω από αυτή την ένταση, που χωρίς αμφιβολία αναπτύσσεται στην επιφάνεια του διαλόγου, ενυπάρχει ωστόσο κατά τη γνώμη μου μία βαθύτερη και σημαντικότερη ένταση: αμφιβολία μεταξύ των δύο στοιχείων που συσχετίζονται στην παραθετική φάση:

κτική αυτού του ιατρού δεν περιγράφει την αποστολή του νομοθέτη, αλλά μάλλον τη στάση των τριών γερόντων κατά τη συνολικά τους¹⁶. Όπως –σύμφωνα με τη μορφή του ιατρού-δούλου– ο ελεύθερος ιατρός καθορίζει τη θεραπεία διά της διδασκαλίας, έτσι και αυτοί ακολουθούν τη διαρκή, αν και ανομολόγητη επιθυμία τους να μετακλιθούν το θέμα της συζήτησης από τη νομοθεσία στη φιλοσοφία, αναδίδοντας με κάθε ευκαιρία την εκτόνωση των νόμων τής υπό ίδρυση πολιτείας¹⁷. Οι τρεις άνοδες ποστύμουν να φιλοσοφούν παρά να εκπροσώπουν νόμους. Και οι νέοι νομοθέτες, τους οποίους λόγω της προχωρημένης δικής τους ηλικίας θα επιθυμούσαν να δημουργήσουν (770a), δεν είναι παρά διαλεκτικοί φιλόσοφοι – όπως και ο ελεύθερος ιατρός δεν επιδιώκει πρωτίστως να θεραπεύσει, αλλά να δημουργήσει ομοίους του¹⁸.

Ο ελεύθερος ιατρός, στο βαθμό που κινείται 'έγγυς του φιλοσοφείν' (857d), είναι υποχρεωμένος να αναστείλει τη θεραπευτική του επιδίωξη, προκαλώντας τον γέλωτα. Αυτός ο γέλωτας, στον οποίο αναμεινεται να ξεσπάσει όχι μόνο ο δούλος ιατρός αλλά και ο παραδοσιακός νομοθέτης και γενικότερα ο ακοινός νομς, αποτρέπει για τον μνημένο αναγνώστη την επιβεβαίωση της υποψίας του: η πρόκληση γέλωτα είναι ίδιον της φιλοσοφίας. Είναι ενδεικτικό ότι αυτή η γερνίαση του ιατρού με τη φιλοσοφία δεν προκαλεί καμία ανησυχία στους τρεις άνοδες. Η αποστραφή του ιατρού-δούλου ότι εδώ δεν πρόκειται για περιβόληση αλλά για εκπαίδευση δεν φαίνεται να αντιφάσκει προς τους μεταξύ της δραστηριότητας του ελεύθερου ιατρού αργώς και του νομοθετικού του αναλόγου αργότερου.

16. Αν έφανε κανείς αποκλειστικά βάζει των γερών ανεπαρών των γρών συνολιγών, θα μπορούσε να υποστηρίξει μία επικάλυψη των δύο επιδιώξεων, στον βαθμό που οι τρεις γρόντες συνδιαλέγονται ως φανταστικοί νομοθέτες της Μεγρησίας. Η ερωτηματική λογική του διαλόγου, ωστόσο, δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει μία τέτοια ταύτιση – ειδικά αφού η παραβολή των ιατρών καρτέδει ότι η μορφή ενός διαλογικού νομοθέτη είναι ανέφεκτη.

17. Ο Laks έκανε επίσης λόγο γιά repeated postponement of the work of legislation, «The Laws», 288.

18. Βλ. 857d-e. – Αυτοί οι νέοι νομοθέτες θα εκλάμβαναν ως κύρια αποστολή τους την εκπαίδευση και όχι τη νομοθέτηση· πρδν. 857e.

σκοπούς του διαλόγου. Ο ελεύθερος ιατρός είναι ένας «ανόητος», όπως ίσως και οι τρεις γέροι άνδρες που επί μία ολόκληρη μέρα και μέσα στη ζέστη του καλοκαιριού συζητούν για τον χαρακτήρα και τον σκοπό της νομοθεσίας, όπως ίσως και ο κάθε φιλόσοφος εν γένει, όταν προστάει να μελετά την ααρχή και τη φύση της νομοθεσίας αντι να συντάσσει επιμέρους νομοθετικές ρυθμίσεις. Ο ελεύθερος ιατρός είναι το *alter ego* της σωκρατικής μιλίας.

Η παρομοίωση των ιατρών υπερακοντίζει έτσι αποφασιστικά τους στόχους που αρχικά της είχαν ανατεθεί. Δεν προδίνει σε μία απλή αποκατάσταση της ηρωικής πράκτικής μέσσω της ενσωμάτωσης του βοηθήματος της πειθούς, δεν επιχειρεί απλά να ενσωματώσει το σωκρατικό πρότυπο μιάς διαλεκτικής συζήτησης στη νομοθετική παράγωγη¹⁹, αλλά διανοίγει τη δυνατότητα ενός στοχασμού πέραν αυτής. Ως παρομοίωση για το νομοθετικό έργοίτημα, η παρομοίωση των ιατρών είναι πράγματι αποτυχημένη, αφού αδυνατεί να κομίσει ένα μοντέλο νομοθετικής δραστηριότητας με τη στενή έννοια. Είναι όμως απόλυτα επιτυχημένη ως υπενθύμιση του κύριου σκοπού του διαλόγου, ο οποίος διαρκώς προστάθει να αποφύγει την απειλή και τη βία της νομοθετικής επιβολής και να ενδιαφέρει όσο μπορεί σε μία ελεύθερη φιλοσοφική συζήτηση περί δικαίου. Προκειμένου να επιτελέσει την αποστολή του, ο νομοθέτης παραμένει τελικά αναγκασμένος να ακολουθήσει την πρακτική του ιατρού-δούλου. Οι Νόμοι προσπαθούν να το αποφύγουν, ισορροπώντας σε μία αιώρηση μεταξύ νομοθετικού καθήκοντος και δικαιοφιλosophικού στοχασμού. Αν και επιχειρεί να ανταποκριθεί στη νομοθετική αποστολή, ο Πλάτων φαίνεται να γνωρίζει ότι ενώπιον ενός νομοθέτη-δούλου, που είναι αναγκασμένος να χρησιμοποιήσει την απειλή, η εναλλακτική επιλογή δεν πρέπει να αναζητηθεί σε έναν κάπως πιο ήπιον νομοθέτη, αλλά στον φιλόσοφο. Πραγματική πειθώ διαθέτει μόνον η φιλοσοφία.

Η φιλοσοφία καταλαμβάνει μία κεντρική θέση στο διάλογο χάρη στα προοίμια. Η αναγκαιότητά τους είχε διαπιστωθεί και καταγραφεί ρητά αμέσως μετά την αυτάρεστη εκείνη επιβεβαίωση της κατάλλη-

19. Όπως υποστήριξε ο Laks, «The Laws», 289.

λότητα της παρομοίωσης για τον προσδιορισμό της νομοθεσίας, και καθώς ο Αθηναίος αναζητούσε ένα κριτικό στοιχείο, πέρα της πειθούς και της βίας, γιά να χρησιμοποιηθεί από τη νομοθεσία (722c). Δίδεται αρχικά η εντύπωση ότι αυτό το κριτικό δεν είναι άλλο από τη συμμεριψη της πειθούς στη νομοθεσία. Γιατί όμως σε αυτή την περιπτωση να χαρακτηριωθεί ως κριτικό; Ίσως διότι μέσω των προοιμίων διανοίγεται η δυνατότητα υπέρβασης της όλης νομοθετικής προδηματικής πειθούς και βίας, ή έστω η δυνατότητα εντάξης αυτής της προδηματικής σε έναν ευρύτερο ορίζοντα και διερεύνησης των θεμελιών της. Τα προοίμια εισάγονται έτσι στον διάλογο ως η γέφυρα που θα τον οδηγήσει από τη νομοθετηση στη φιλοσοφία.

Δεν εκπλήσσει, επομένως, το γεγονός ότι το πρώτο προοίμιο που αναγνωρίζεται στον διάλογο ως τέτοιο δεν είναι η εισαγωγική έκθεση ενός νομοθέτη, αλλά ένα τιμήμα της ίδιας της συζήτησης μεταξύ των τριών ανδρών. Η προσφώνηση των επαικών (715e – 718a) θα αποτελέσει ολόκληρο εκείνο τον λόγο (723a) που θα αναγκασθεί σε γενικό προοίμιο του υπό εκπόνηση νομοθετικού συστήματος²⁰. Τα προοίμια δεν είναι εξίσου αναγκαία γιά όλους τους νόμους (723c), ενώ εμφανίζουν και μεγάλες διαφορές μεταξύ τους. Παρά τις διαφορές αυτές, όπως και παρά τις διαφορές μεταξύ της μεθοδολογικής τους παρουσίωσης²¹ και της πραγματικής τους ανάπτυξης στην πορεία του διαλόγου, τα προοίμια μπορούν εντούτοις να αναχθούν σε έναν κοινό παρονομαστικό: παφέχουν στο σύνολό τους τη δυνατότητα ενός ενδιακτικού λόγου, διαφορετικού από εκείνον της στενής νομοθετικής επιβολής. Εξάλλου, παρά την αναφορά σε «μόνο» και «διπλό» νόμο, καθίσταται εξ αρχής σαφές ότι ο νόμος στην πραγματικότητα συνίσταται στην επίταξη (την επίταξιν, δ δη έστιν ο νόμος; 723a). Παρά τη συνυπαρξη προοιμίου και επίταγματος κάτω από τη στέγη του «διπλού νόμου», η πραγματική φύση του νόμου δεν παύει να παραμένει

20. Αυτή η προσφώνηση θα συνεχισθεί (726a – 734e) μετά την ολόκληρωση της νομοθετητικής παρέκδοσης, χωρίς να συνοδεύεται από κάποιο συγκεκριμένο νόμο.

21. Στην παρέκδοση 718a – 723d.

στην προστατευτική απειλή²². Με αυτή τη σαφή εννοιολογική διασάφηση, τα προίμια διακαθίζονται από την πραγματική νομοθεσία, ώστε να παράσχουν τη δυνατότητα ενός στοχασμού πέραν του νόμου.

Οι Νόμοι υπερβαίνουν τους νόμους: δεν αποδίδουν στην αποθεωσιμότητα, αλλά στην κριτική τους²³. Η νομοθετική πράξη αποτελεί αναγκαστικά κακό, έναντι του οποίου οφείλει να προτιμηθεί η ελεύθερη σκέψη. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο ο Αθηναίος, αμέσως μετά τη διασάφηση της σημασίας της παρομοίωσης των ιερών, χαρακτηρίζει ως μεγάλη τύχη το γεγονός ότι:

δεν είμαστε αναγκασμένοι να νομοθετήσουμε, αλλά έχοντας οδηγηθεί μόνοι μας σε μια εν γένει θεώρηση της πολιτείας προσταθούμε να διαργασούμε το άριστο και το ερεθώς αναγκαστικό, καθώς και τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να επηρευχθεί. Έτσι και τώρα φαίνεται πως έχουμε την ευχέρεια να εξετάσουμε, αν θέλουμε, είτε το βέλτιστο είτε το πλέον αναγκαστικό στο πεδίο των νόμων. Δε διαλέξουμε, λοιπόν, ποιο από τα δύο προτιμούμε. – Βάξουμε τους εαυτούς μας, ξένε, μπροστά σε μια γενναία επιλογή: γιατί [αν επιλέγουμε το δεύτερο] θα γινόμαστε ολόκληρα όμοιοι με νομοθέτες που υποχρεώνονται από μεγάλη ανάγκη να νομοθετήσουν αμέσως, σαν να μην μπορούσε να γίνει αυτό και αργία. (857b – 858e)

Οι τρεις άνδρες προτιμούν να διεξαγάγουν (έως το 864c) μία συζήτηση για τα θεωρητικά θεμέλια νομιμοποίησης του ποινικού δικαίου, η οποία στη συνέχεια αναγορεύεται σε γενικό προίμιο των ποινικών διατάξεων. Ίνωρίζοντας καλά ότι στα σχετικά με τη θεσπίσιμη νόμων ουδέποτε αποτέλεσαν μέχρι τότε αντικείμενο ορθής πραγματεύσεως (857c), προτιμούν να ασχοληθούν με την πραγματική φύση του δικαίου και με τη θεμελίωση των ποινών, αντί να παραθέσουν περαιτέρω νομικές ρυθμίσεις. Αυτή η περί ποινικού δικαίου παράδεσση δεν συνιστά εξαίρεση ή ανωμαλία, που θα επέτρεπε την αμφισβήτηση

22. Στη συνέχεια του διαλόγου θα υπογραμμισθεί ex νέου (854c) ότι ο νόμος πρέπει να σωπά, όταν κανείς ακολουθεί τα προίμια.

23. Πβδ. επίσης A. Laks, «Legislation and Democracy: On the Relationship between Plato's Republic and Laws», *Classical Antiquity* 9 (1990), 292, καθώς και τον ίδιο, «The Laws», 286.

του χαρακτηρισμού της ως προοιμίου²⁴, αλλά αποτελεί ένα κατεξοχήν φιλοσοφικό προίμιο. Το αυτό ισχύει και για την απόδειξη της ύπαρξης του θεού ως προίμιο στο νόμο κατά της ασέβειας (885c – 907d). Εκεί καθίσταται σαφές ότι το αναζητούμενο 'σχήμα' της πειθούς δεν είναι άλλο από το πολύμορφο 'σχήμα' του φιλοσοφικού διαλόγου.

Τα προίμια δεν δέπονται από μια κοινή λογική δομή, καθώς –όπως ήδη αναφέρθηκε– δεν μπορούν να ασυμπεριληφθούν και να εκφραστούν σε έναν και μοναδικό τύπο ('έν ἐνὶ τύπῳ', 718c), αλλά λαμβάνουν ποικίλες μορφές. Άλλα εμφανίζονται ως προσφωνήσεις, ενώ άλλα παρατίθενται ως γραπτά κείμενα, τα οποία μάλιστα μπορούν να χρησιμοποιήσουν και ως εκπαιδευτικό υλικό²⁵. Δεν αποτυπώνουν στο σύνολό τους την επιδίωξη μιας ορθολογικής συλλογιστικής και επιχειρηματολογίας, ούτε κομίζουν δείγματα μιάς πειθούς που επικαλείται τον ορθό λόγο και στηρίζεται σε αυτόν²⁶. Το μοναδικό κοινό τους χαρακτηριστικό που απομένει είναι ίσως η διαπίστωση ότι στο σύνολό τους ευρίσκονται και κινούνται 'ἐγγύς τοῦ φιλοσοφείν'. Τι σημαίνει όμως αυτή η εγγύτητα; Η Μαγνησία μετά βεβαιότητα δεν αποτελεί μιά πολιτεία για φιλοσόφους. Ο διάλογος δεν αποδίδεται εξάλλου ούτε

24. Πβδ. H. Görgehmans, *Beiträge...*, 83: «Αυτό όμως είναι κάτι άλλο από προίμιο, είναι μία θεωρητική συζήτηση των νομοθετών μεταξύ τους, η οποία διακόπτει την πορεία της νομοθέτησης.»

25. Πβδ. 811c-e.

26. Αυτή ήταν εν πολλοίς η θέση του Ch. Bobonich στο κείμενο «Persuasion, Compulsion and Freedom in Plato's Laws», *Classical Quarterly* 41 (1991), 365-388), που σπερσάν κυρίως κατά του κειμένου του Morrow «Plato's Conception of Persuasion», *Philosophical Review* 62 (1953), 234-250. Ο Bobonich στήριξε την άποψή του και στην παραμύθωση των ιερών, την οποία κατανοούσε κυριολεκτικά, ως απεικόνιση της νομοθετικής δραστηριότητας. Η άποψή του R.F. Stalley («Persuasion...») να αποκαταστήσει την εφημερία του Morrow περαιτέρω τον ρόλο της ορθολογικότητας στην πλατωνική επιχειρηματολογία εκκινεί από μία επιτηδεύ (και πάντως αναρχοντατική) αντίληψη της ορθολογικότητας, ταυτίζοντας την με μία διδασκαλία στην οποία –στο πλαίσιο ενός liberal individualism– α αποδέχεται της πειθούς καλούνται να απομακρύνουν οι ίδιοι (they can make up their own minds) για την ισχύ των παρεχόμενων λογικών συλλογισμών και αποδείξεων (175-6).

σε μία φιλοσοφική εκλάξευσή, σε ένα φιλοσοφικό σχεδίασμα για το πλάνηθος, που θα έπρεπε για πεισθεί για την υπεροχή των φιλοσόφων (ή των φιλοσόφων-βασίλεων). Τις περυσότερες φορές, μάλλον, δεν πείθονταν κανένα ίχνος φιλοσοφικού λόγου. Η ιδιαίτερότητα του φιλοσοφικού προστάγματος τους συνίσταται στο ότι ο φιλοσοφικός λόγος, χωρίς να βρίσκεται στο προσκήνιο, ρίχνει διαρκώς ως εναλλακτική επιλογή τη σκιά του σε μία νομοθεσία καταδικασμένη να προσφύγει στη βία και την απειλή²⁷. Ο André Laks έχει δίκιο στην παρατήρησή του ότι οι *Νόμοι* επιχείσουν να απαλλάξουν τον νόμο από την εργασία για που τον δέπναι²⁸. φαίνεται ωστόσο να παραδίδεται ότι τούτο είναι επικρό μόνο στο πλαίσιο της προστυτικής ενός μη νομοθετικού λόγου, την οποία διανοίχουν τα προοίμια. Αυτή η αναγκαιότητα, υπόρρητα παρούσα σε όλο τον διάλογο, εκφράζεται ρητά στο δέκατο βιβλίο από τον Κλεινία, που αναγνωρίζει ότι η θεμελίωση του νόμου κατά της ασέβειας οδηγεί τον διάλογο σε ένα πεδίο «απονομοθεσίας» (νομοθεσίας *ἐκτός βαινεν*, 961d).

Ο Laks έχει δίκιο και σε μία δεύτερη παρατήρησή του, όταν στις ποιηδες μορφές προοιμίων διακρίνει μία αντιστοιχία προς την ετερογενή ποιητικότητα των πλατωνικών διαλόγων²⁹. Κάθε άλλο παρά τυχαία, η αντιστοιχία αυτή επιτρέπει να υποθέσουμε μία βαθύτερη συνάφεια: η προσφυγή στα προοίμια καθίσταται αναγκαία για τους ίδιους λόγους που οδηγούν και στην επιλογή της διαλογικής μορφής. Ο σπουδαίος τερός από αυτούς τους λόγους εντοπίζεται σε ένα θεμελιώδες χαρακτηριστικό της πλατωνικής σκέψης: στο ότι αυτή διακατέχεται και

27. H. J. Waugh, αντίθετα, αναγνωρίζει στα προοίμια αποκλειστικά τον ρόλο μιας αφηγηματικής δικαιολόγησης και εκλαμβάνει την εισαγωγή τους ως αποποίηση της φιλοσοφίας: «The polis needs not only philosophy, but also narrative discourse, «Oral Preambles and Written Laws. The Dialogic Character of the Laws and Lawfulness, in F. L. Lisi (ed.), *Plato's Laws*...» 30.

28. Βλ. μεταξύ άλλων το τελευταίο του σχετικό κείμενο *eln what sense...»*, 111.

29. «Platons legislative Utopien, in E. Rudolph (ed.), *Polis und Kosmos. Naturphilosophie und politische Philosophie bei Platon* (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1996), 53.

δέπεται σε πολλαπλά επίπεδα από εντάσεις και εναντιότητες. Παρά τις επιφυλάξεις του έναντι της γραφής, ο Πλάτων συνέθεσε γραπτά κείμενα, παρότι τις επιφυλάξεις του έναντι της ακαμψίας σταθερών και αιετήδων νόμων, ενέταξε τέτοιους νόμους στο ύστερο έργο του. Δεν πρόκειται εδώ για πλατωνικές αντιφάσεις, αλλά για δύο παράλληλες προστάσεις διαμεσολάβησης μεταξύ δυσητικής αφενός και αναγκαιότητας αφετέρου. Δες γνωστόν, η διαμεσολάβηση διαφέρει από τον απλό συμβιβασμό ή την καθολική υποταγή στον άφικτο εξαγκασμό. Έτσι, ο Πλάτων γράφει κείμενα στα οποία ενσωματώνει τις επιφυλάξεις του έναντι της γραφής, παρόντως μέσα από αυτές μία νέα μορφή γραπτής φιλοσοφικής έκφρασης. Κάτι ανάλογο ισχύει και για τη σύνθετη νόμων στον δεύτερο πλόνυ της ίδρυσης μιας νομοθετικά περιχαλαρωμένης δεύτερης πόλης³⁰. Χωρίς αμφιβολία, οι *Νόμοι* αποστέλνουν έκφραση ενός «ανοιχτότερου» στο Πλατωνικό εν γένει και στην πραγματικότητα του, ενός συμβιβασμού με την ασταθή ανθρώπινη φύση³¹. Θα υποτιπώμε, ωστόσο, σε ανεπίτητη απλούστευση, αν εκλαμβάνουμε τον διάλογο ως αποτέλεσμα της εγκλιπτικής ενός ανεπεξέργαστου και επίτεδου πολιτικού φεαλισμού, παρρηωρίζοντας

30. Η θέπιση νόμων χαρακτηρίζεται ως «δύτερος πλόνυς» στον Πλατωνικό 300c (όμοια και στους *Νόμους*, 739a, 739e, 875d). Η φάση δεν έχει σε αυτό το πλαίσιο το νόημα που της προσδίδεται στον *Φαίδωνα*: Εκεί δεν πρόκειται για τον δεύτερο καλύτερο πλόνυ (second best), αλλά απλά για τον δεύτερο, ο οποίος —ως προσφυγή στους λόγους και εμπόθετη των ειδών, αφού ο πρώτος πλόνυς της άμεσης πρόστασης στα όντα αποδείχθηκε όχι μόνο απετηλός αλλά και επικίνδυνος— θα αποδειχθεί ως ο *αδαιμωσιδής* καλύτερος πλόνυς (πρόβλ. και II. Θανάσας, «*Φαίδων* 96a-102a: Μία φιλοσοφική αυτοδιόγγραφια», *Δευκαλίων* 17 (1999), 5-22). Αντίθετα, στον Πλατωνικό (όπως και στον *Φαίδωνα* 19c) ο δεύτερος πλόνυς εμφανίζεται ως αποτέλεσμα της επίγνωσης του απαγορευτοπότητος ενός ιδέωνου, το οποίο όμως εξακολουθεί να αναγνωρίζεται ως τέτοιο.

31. Οι *Νόμοι* κινούνται ρητά εντός του πεδίου μίας σκέψης που σπρέεται προς το ανθρώπινο ως το Έναντι του θεού. 691c-692a, 713e-714a, 732e, 853c, 875a-d. Μόνο αυτός ο εμφοτικός πλατωνικός συμβιβασμός με την πραγματικότητα της ανθρώπινης φύσης επιτρέπει την εισαγωγή της προδημηματικής της τειθής και των προοιμίων, και μέσω αυτών τη μετάβαση από τον νομοθετικό στον φιλοσοφικό λόγο.

ότι οι *Νόμοι* μένουν πιστοί στην κριτική τους στάση έναντι του νόμου και την ενσωματώνουν στο πρόταγμα τους.

Τα κίνητρα και οι επιδιώξεις αμφοτέρων των αποφάσεων —της σύνθεσης γραπτών κειμένων και της συγγραφής νόμων— είναι παράλληλα³². Συγγρόνως όμως, η εκτέλεση των δύο αποφάσεων συμπαδίζει με ουσιώδεις μεταβολές. Τα κείμενα του Πλάτωνα είναι διάλογοι. Ως τέτοιοι, όσο κι αν δεν περέχουν τα 'τιμωτέρα' της φιλοσοφίας τους³³, επιχειρούν να αποσύγουν τα προδήγματα και τους κινδύνους της γραπτής καταγραφής. Αναγκαρίζουν όσο είναι δυνατό την εξήχαστη μιάς επίφασης γνώσης, δεν σπερύνται ζωντανά, έχουν στον ελάχιστο δυνατό βαθμό την τάση αυτονομίησης, ενώ υποδοθούν την ενεργό συμμετοχή του αναγνώστη τους στο στοχαστικό πεδίο που διανοίγουν. Η πλατωνική κριτική της γραφής δεν συνιθεται μόνο πητά από τις σχετικές αναφορές του *Φαίδρου* και της *Εβδομής Επιστολής*, αλλά και επιτελεστικά μέσω του συνόλου των διαλογικών του κειμένων. Οι νόμοι του Πλάτωνα, εξάλλου, είναι εδριάζοι. Αυτό δεν σημαίνει μόνο ότι εκτός από τον κατεξοχήν νόμο περιλαμβάνουν και ένα εισαγωγικό κείμενο που συνθέτει ο νομοθέτης, δεν σημαίνει απλά ότι το όλο νομικό σύστημα επιφορτίζεται με την αποστολή εκτός από για να

32. Η παραλληλία αυτή αναγνωρίζεται και από τον Bobonich, ο οποίος όμως φαίνεται να υποβάθμίζει τις βαθύτερες, υποκείμενες επιδιώξεις. Βλ. «Reading the Laws», in C. Gill — M.M. McGabe (eds.), *Form and Argument in Late Plato* (Oxford: Clarendon Press, 1996), 265: «In both cases, the intent is to bring it about not only that members of the audience have true beliefs, but also that they develop some grasp of the basic explanatory principles underlying these beliefs.» Στο ίδιο κείμενο, αναπτύσσοντας και εν μέρει επανεξετάζοντας την προηγούμενη ερμηνεία του (αPersuasion...), ο Bobonich κάνει λόγο γιά μία εγγυητική ένταση in Plato's views between guaranteeing stability and encouraging reflection» (273). Αυτό η ένταση υπάρχει πρόδημα, πιστεύω ωστόσο ότι δεν είναι η κυρίαρχη ένταση του διαλόγου. — Αντίθετα, η άποψη του G. Müller (*Studien zu den platonischen Nomoi*, [München: Beck], 2 1968) να αναγνωριστεί τις καταστάσεις έντασης στην πλατωνική σκέψη και ειδικά στους *Νόμους* αποτελεί την κύρια αντίληψη του ότι το κείμενο αυτό δεν είναι γνήσιο πλατωνικό έργο.

33. Πλάτ., *Φαίδρο* 278d.

παράγει και πειθώ. Μέσω της ενσωμάτωσης των προομιών, αναλαμβάνεται μία ποσοτική κριτική του νόμου, η οποία —πληθ ή υπονοούμενη— είναι παρούσα καθ' όλη την πορεία του διαλόγου, συγκαταβόλιδοντας τις επιδιώξεις του. Με τη μεσοδήηση και του Πλάτωνικού, το —άκρωτος προδηματικό— διαυπότερατο του φιλοσόφου—δαυδέως της Πλάτωνίας έχει πλέον διαφανεί: η ελευθερία είναι γαπακρηπρωτικό της φιλοσοφίας, όχι όμως και της πολιτικής. Προκειμένου να διατηρησει την ελευθερία του, ο φιλόσοφος προτιμά τον ρόλο του ελεύθερου αιτηρού, του φιλοσόφου, από εκείνον του πραγματικού αιτηρού, του αιτηρού—δούλου.

Η υπεράσπιση της γραφής από τον Κλεινία ανάγκασε την ίδια την πειθώ να εμπαυαθεί ως κάτι τυραννικό. Με όλη την αφέεια ενός εμπειριστή, ο Κρης δεν πρότεινε τίποτε άλλο από τη στάση του αιτηρού—δούλου, ο οποίος εκφέρει τα επιτάγματα του και τα επαναλαμβάνει διαρκώς, ώστε να καταστούν κατανοητά ακόμη και στον πλέον άσπυνο. Μέσα από την προσεκτική ανάλυση της παρομύωσης των αιτηρών, ωστόσο, αλλά και μέσα από την εμνηνεία της που παρτιθεται στη συνέχεια του διαλόγου, εκείνη η υπεράσπιση μετατρέπεται σε κριτική της γραφής. Παρά τα λεγόμενα του Κλεινία, η πλατωνική κριτική στάση έναντι της γραφής διατηρεί πλήρως την ισχύ της και στους *Νόμους*. Την ίδια στιγμή που ο Πλάτων συνθέτει νόμους, γνωρίζει ότι η φύση του νόμου παρτιμεί μονολογική ('ού δύο περιέχόν, αλλά ένα περιέχόν άει λόγον άποφάνεσθαι', 719 d) — τελικά δύολακή και τυραννική συγγρόνως³⁴. Τούτο δεν οδηγεί σε μία αντίθετα καθολικής υπόκαψης του νόμου και υποκατάστασης του από το φιλοσοφικό επιχείρημα³⁵, αλλά σε μία μετατόπιση του κέντρου βάρους του διαλόγου: από τους νόμους στα προοίμια, και μέσα αυτών σε μία

34. Ειδικά ο αιτηρού—δούλος συμπεριφέρεται 'καθόπερ τύραννος' (720c). Από την άλλη πλευρά, ο τύραννος εμπαυαίνεται συχνά στο πλατωνικό corpus ως κάποιος που πρωτίτως τυραννεί τον ίδιο του τον εαυτό. Θα μπορούσε σχεδόν να αναγνωριστεί κανείς εδώ μία πρόση, ανεστραμμένη μορφή της ετελειακής διαλεκτικής Κριού και Δούλου.

35. Όπως υποστηρίζει ο A. Laks, «Platons legislative Utopien», 53, που κάνει σχετικά λόγο γιά πλατωνική αυτοντία των *Νόμων*.

μετάβαση από τη νομοθεσία σε μία συζήτηση 'περί καλῶν και δικαίων και ἀπάντων τῶν μεγίστων' (890b). Αντίθετα με την άποψη πολλῶν 'προθυμοστᾶτων' εφημερευτῶν³⁶, ο Νόμος δεν αποτελόν νομικό κώδικα, ἀλλά ένα κατεξοχὴν φιλοσοφικό ἔργο. Ο αναγνώστης τους δεν ἐξωθείται σε υποταγή στην αυθεντία του νομοθέτη³⁷, ἀλλὰ κλητεύεται στη φιλοσοφία. Στο αναπόδραστο της φιλοσοφίας μένουν πιστοί και οι Νόμοι.

Η ἔνταση που βρίσκεται στη βάση αυτής της μετατόπισης του διαλόγου και εκφράζεται μέσω της κεντρικῆς πλατωνικῆς κριτικῆς της γραφῆς³⁸ είναι τελικά η ἔνταση μεταξὺ του ιδεώδους ενός πολίτικου κυρίαρχου με ἀπερίοριστη ἐλευθερία αποφάσεων και ἐπιλογῶν αφενός και της αναγκαιότητας μιάς γραπτῆ θεσπισμένης νομοθεσίας αφετέρου. Φιλοσοφώντας μέσα σε αυτή την ἔνταση και μέσω αυτής, ο Πλάτων δεν διατυπώνει κάποια συμπαγή, ἀκαμπτῆ και πλήρως ἐπεξεργασμένη θέση, ἀλλά διατηρεῖ την κριτικὴ του ἐπιφύλαξη ἔναντι του νόμου και ἐπιχειρεῖ μιά φυγὴ προς τα εμπρός: μιά φυγὴ προς τη φιλοσοφία. Αυτὴ δεν ἀποτελεῖ οὔτε στους Νόμους μιά *ancilla legislatio*, ἀλλὰ μιά αὐτοτελὴ και αὐθιπόστατη ἐναλλακτικὴ λύση ἔναντι του νομοτεχνικού λόγου. Ἄν το σχῆμα της ἔντασης θεωρηθεῖ ἐπιτυχές γὰρ την περιγραφή του θέματος μας, θα μπορούσε ἴσως να τεθεῖ το ερώτημα της χρησιμότητάς του γὰρ την ἀνάδειξη και ἀλλῶν πτυχῶν της πλατωνικῆς σκέψης. Μήπως παρόμοιες είναι και οι ἐντάσεις στο ἔργο του Πλάτωνα μεταξὺ γραπτῶν και προφορικού λόγου ἐν γένει, μεταξὺ παιγνιδίου και σοβαρότητας, γνώσης και ἀσθεσίας, νόησης και ἠθονῆς, μύθου και λόγου, μεταξὺ ἀδωκράτη³⁹ και Πλάτων⁴⁰, μεταξὺ ανοικτῆς σκέψης και ενός συστηματοῦς ἀργάφου δογμάτων

36. Βλ. π.χ. H. Görgeanns, *Beiträge...*, 102-103: «To τελειωτικό ἔργο του Πλάτωνα είναι ἕνα νομικό κείμενο, το οποίο σύμφωνα με τη δική του πεποίθηση δεν χρειάζεται να προσεγγιστε κανείς με 'πλήρη σοβαρότητα'. Οφείδουμε επομένως να συμπεράνουμε, ὅτι [...] εἴδη δεν ἐπιτελεῖται ἕνα τελειωτικό φιλοσοφικό ἐργεῖομα.»

37. Πλάτ. Α. Νιχτινγάλε, «Writing/Reading...», 300: «It seems reasonable to conclude that the text asks the readers to defer to the authority of the lawgiver [...] this text does not invite its readers to practice philosophy.»

— κυρίως ὅμως τελικά μεταξὺ ανθρώπινου και θείου, μεταξὺ ανθρώπου και φιλοσοφίας; Βέβαια, η προστάθεια ἀπάντησης σε αυτά τα ερωτήματα υπερέβαινε τους στόχους του παρόντος κειμένου, και πρέπει να αναβληθεῖ γὰρ μιά μελλοντικὴ, ἐκτενέστερη μελέτη.

P. Thanassas

Nomothetias exerts Gaiwv.

Law and philosophy in Plato's Laws

[Abstract]

Cleinias' pleading for written laws in *Laws* 890e – 891a raises the question of how this position relates to Plato's general critical attitude against writing, as presented in the *Phaedrus* and the *Seventh Letter*. The inflexibility of writing is faced by Cleinias not as a matter of deficiency and helplessness, but rather as a condition of possibility for the law's power, or even of the intelligibility of logos in general. Does Plato here revise his former critique of writing? The answer to this should be negative. The naive defense of writing by the "over-zealous" (*prothymotatos*, 890e) Cleinias does not represent Plato's own views. Instead, like every other instance of successful Platonic irony, it directs the reader's attention towards the main issue of the dialogue, as well as one of the main themes in Plato's philosophy of law, namely the relation of "persuasion" (*peitho*) and "violence" (*bia*) and the form of their possible reconciliation.

The theoretical digression of Book IV tries to establish a co-existence of these two elements through the introduction of legal preludes, which attempt to "persuade" the citizens without taking recourse to "violence". A careful interpretation of the doctors' metaphor, however, would show that the preludes do not really resolve this problem by means of a new legal procedure, but rather divert the discussion of the three elderly interlocutors towards a debate, which –like the approach of the "free" pseudo-doctor– is situated "near philosophy". The preludes and the theoretical determination of their function are not conceived as legal preambles, but rather as philosophical investigations. They reveal that the real intention of the dialogue is not the elaboration of legal norms, but rather a philosophical reflection on the nature of law and political society.

The decision to compose dialogues expresses a Platonic tension with respect to writing and the attempt to overcome its disadvantages

by means of creating dialogue as a new literary form. The decision to compose "double laws" (law and prelude) emerges out of a symmetrical Platonic tension with respect to legislation. The very *nomos* itself remains an instance of "command" (*epitaxis*) and thus of *bia*. The preludes do not merely open up the possibility of legal "persuasion", but articulate a critical attitude towards the law, which is explicitly or implicitly present throughout the text. The philosopher is forced to establish laws, although he is well aware of their limitations and would rather prefer to remain in the role of the "free doctor", i.e. the philosopher. In trying to articulate this tension, the *Laws* prove to be not a legal code, but an eminently philosophical dialogue, which is, furthermore, paradigmatic of the overall tension structure of the Platonic corpus and thought.